

«Η συναισθηματική πλευρά της ηθικότητας»

του Μπέμπε Ιωάννη, Φιλολόγου

Στην ενότητα αυτή θα επεξεργαστούμε τη θυμική-συναισθηματική πλευρά της ηθικότητας θέτοντας το ερώτημα - πρόβλημα : ποιοι ψυχολογικοί μηχανισμοί αναγκάζουν το παιδί να ακολουθεί τις ηθικές του πεποιθήσεις ; Στο ερώτημα αυτό υπάρχουν βασικά δυο διαφορετικές απαντήσεις: η ψυχοδυναμική άποψη του Freud για το Υπερεγώ και το συναίσθημα ενοχής και η συμπεριφοριστική άποψη για την μάθηση (κλασική, συντελεστική, κοινωνική) μέσω της αρνητικής ενισχύσεως και του φόβου της τιμωρίας. Ας εξετάσουμε τις δυο αυτές απόψεις.

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία του **Freud** ,το παιδί περί το 4ο έτος, κατά το φαλλικό στάδιο της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, αρχίζει να διακατέχεται από μία ενστικτώδη ερωτική ορμή για αιμομεικτική σεξουαλική ένωση με τον γονέα του αντίθετου φύλου. Συγχρόνως όμως, το παιδί προσλαμβάνει τον γονέα σαν ένα παντοδύναμο και απειλητικό πρόσωπο και νιώθει άγχος για την τιμωρία που συνεπάγονται οι αντίζηλες επιθυμίες (στα άγρια το συναίσθημα αυτό λέγεται άγχος ευνουχισμού).Η κρίση αυτή λύνεται με την διαδικασία της ταυτίσεως.

Η ταύτιση είναι μία διαδικασία ενσωματώσεως του συνόλου της συμπεριφοράς του ομοφύλου γονέα, κατά συνέπεια και των ηθικών κανόνων που διακυβερνούν την συμπεριφορά του.

Επίσης, η εξομίωση του παιδιού με τον γονέα αποτελεί συγχρόνως και αντίβαρο στην γονεϊκή δύναμη: πώς μπορεί να είναι επιθετικός ο γονέας προς ένα παιδί που είναι τόσο όμοιο με τον ίδιο; Ο εσωτερικοποιημένος αυτός "γονέας" λέγεται Υπερεγώ και αντιστοιχεί προς τον κοινό όρο «συνείδηση» πληροφορεί το παιδί κατά πόσο μία πράξη είναι ηθική ή ανήθικη και ο οποίος "τιμωρεί" το παιδί αν υποπίπτει σε παραπτώματα.

Η αυτοτιμωρία που επισυμβαίνει όταν το άτομο πράττει κάτι αντίθετο προς τους εσωτερικευμένους αυτούς κανόνες λέγεται ενοχή. Οι νεώτεροι φροϋδιστές υποστηρίζουν ότι η ταύτιση είναι απόρροια όχι τόσο του οιδιπόδειου συμπλέγματος, αλλά του φόβου του παιδιού μήπως χάσει την αγάπη του γονέα. Η ταύτιση είναι ένα είδος προστασίας του παιδιού : "Αν κάνω τον ε-αυτό μου τελείως όμοιο με τον γονέα μου, τότε αυτός δεν μπορεί παρά να με αγαπά".

Οι **συμπεριφοριστές** υποστηρίζουν ότι αρχικά το παιδί μαθαίνει ποιες πράξεις είναι απαγορευμένες μέσω των τιμωριών που του επιβάλλουν οι γονείς. Η διαδικασία είναι η εξής: Το παιδί προβαίνει σε μία ανεπίτρεπτη πράξη η οποία ακολουθείται από τιμωρία, σωματική ή ψυχολογική. Η τιμωρία εξορισμού προκαλεί άγχος. Έτσι έχουμε την ακολουθία: **Παράπτωμα -> Τιμωρία -> Άγχος.**

Όταν η ακολουθία αυτή επαναληφθεί αρκετές φορές το άγχος θα συνεξαρτηθεί με το παράπτωμα, με αποτέλεσμα ακόμη και μόνο του το παράπτωμα (η ακόμη και απλή σκέψη για το παράπτωμα) να προκαλεί το άγχος, χωρίς την μεσολάβηση της γονεϊκής τιμωρίας. Έτσι το παιδί αποκτά την "ετοιμότητα" να νιώθει άγχος όταν κάνει μία απαγορευμένη πράξη ή ακόμη και στην σκέψη να κάνει κάτι απαγορευμένο. Μετά την εγκαθίδρυση στην συμπεριφορά του παιδιού της συνεξάρτησης αυτής, το παιδί για να μειώσει το άγχος που του προκαλεί η απαγορευμένη πράξη αποφεύγει την πράξη. Η μείωση αυτή του άγχους ενισχύει τις ανασταλτικές αυτές αντιδράσεις του παιδιού με τελικό αποτέλεσμα να μαθαίνει το παιδί να μην προβαίνει στις πράξεις αυτές, γιατί καταστέλλοντας την ανεπίτρεπτη πράξη, νιώθει ψυχική κατάπτωση.

Σύμφωνα λοιπόν με τις απόψεις των συμπεριφοριστών η ηθική συμπεριφορά του παιδιού είναι ένα σύνολο αντιδράσεων που συντελούν στην μείωση του άγχους της τιμωρίας.

Οι συμπεριφοριστές της **κοινωνικής μαθήσεως** Al. Andura και R.H. Walters τονίζουν περισσότερο τον ρόλο που διαδραματίζει στην ανάπτυξη της ηθικότητας η μίμηση προτύπων. Το παιδί μαθαίνει τις διάφορες μορφές ηθικής συμπεριφοράς, μιμούμενος τους ενηλικούς και ομηλικούς που έτυχε να παρατηρήσει.

Εξελικτική ψυχολογία και οικουμενικότητα

Τα προβλήματα που ανακύπτουν από τις έρευνες και τα συμπεράσματα της εξελικτικής ψυχολογίας είναι κάτι περισσότερο από πρακτικά ή τεχνικά και προκαλούν αμφιβολία για το όλο έργο της. Η παρουσίαση ενός γενικού μοντέλου το οποίο απεικονίζει την εξέλιξη στη μονάδα, άσχετα από την κοινωνία, την τάξη, το φύλο και την ιστορία, σημαίνει ότι η διαφορά μπορεί να αναγνωριστεί μόνο σε σχέση με παρεκκλίσεις, αποκλίσεις. Η εξελικτική ψυχολογία που γνωρίζουμε είναι δεμένη με την κοινωνία από την οποία έχει δημιουργηθεί.

Η εικόνα - πρότυπο του ενεργού, φυσιολογικού, αθώου παιδιού - στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες λειτουργεί με τρόπους που ενοχοποιούν τους φτωχούς για τη φτώχεια τους, και πέφτουν στο λάθος των ρατσιστικών συμπερασμάτων για την παραμέληση των παιδιών, τιμωρώντας έτσι τα παιδιά των φτωχών αντί να προάγουν την ευημερία τους. Η Clair Cassidy (1989) υποστηρίζει πως, όταν η φτώχεια και η άγνοια οδηγούν σε υποσιτισμό, στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, αυτό κάποιες φορές αντιμετωπίζεται από αυτούς που εργάζονται για την ευημερία, ως παράδειγμα γονικής παραμέλησης. Υπάρχει αδυναμία στη διάκριση μεταξύ πολιτισμικά κανονικών και αποκλινουσών μορφών συμπεριφοράς όταν μελετάται η εξέλιξη του παιδιού σε «άλλες» κοινωνίες. Αλλά οι Δυτικές αντιλήψεις που θεωρούν τα παιδιά ανυποψίαστα, αβοήθητα και με ανάγκη προστασίας από το δημόσιο περιβάλλον μπορούν στην πραγματικότητα να χαρακτηρίσουν ως ανίκανα και εγκληματικά τα παιδιά που αντεπεξέρχονται όσο καλύτερα μπορούν. Πολύ συχνά, οι πολιτικές και οι πρακτικές που αναπτύσσονται στη Δύση λειτουργούν περισσότερο ως τρόποι τιμωρίας κι όχι ως τρόποι προστασίας για τα παιδιά του τρίτου κόσμου.

Με παρόμοιο τρόπο, ενώ οι κανονισμοί για την εργασία των παιδιών είναι σαφώς σημαντικοί, συχνά αγνοούν όμως την εξάρτηση των οικογενειών από το εισόδημα της παιδικής εργασίας καθιστώντας έτσι επιτακτική την ανάγκη να αποζημιωθούν, για να αφήσουν τα παιδιά τους να παρακολουθήσουν τα μαθήματα στο σχολείο. Επιπλέον, ο τύπος της εκπαίδευσης που παρέχεται είναι συχνά ποικίλης ποιότητας και μπορεί να πάρει τη μορφή αναγκαστικής αφομοίωσης της αποικιακής γλώσσας. Η σχολική εμπειρία, επομένως, περισσότερο ζημιώνει παρά βοηθάει αυτά τα παιδιά.

Γενικά, η έννοια της παιδικής ηλικίας που προβάλλεται είναι μία Δυτική κατασκευή, που τώρα ενσωματώνεται σαν να ήταν καθολική, σε προγράμματα βοήθειας και ανάπτυξης (Burman, 1994). Η σχέση ανάμεσα στην εξέλιξη του παιδιού και την εξέλιξη του έθνους ή του κράτους είναι στενή. Ο Tim Morris παρουσιάζει τις εμπειρίες του από την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων στη Μέση Ανατολή, ασκώντας αφ' ενός μεν έντονη κριτική στον κοινωνικό ρατσισμό, την αδιαφορία και την εκμετάλλευση για προσωπικά οφέλη, που χαρακτηρίζουν τα προγράμματα βοήθειας και αφ' ετέρου εκθέτοντας τα προβλήματα που ανακύπτουν στην προσπάθεια να προσδιοριστεί η έννοια της ανάπτυξης του ατόμου.

Η εξελικτική ψυχολογία, επομένως, λειτουργεί ως εργαλείο κοινωνικού ιμπεριαλισμού μέσω της αντιπροσώπευσης των δυτικών αξιών και μοντέλων σε μετα-αποικιακές κοινωνίες, προσφέροντας εργαλεία που παράγουν μία εικόνα κατωτερότητας και ηθικής υποανάπτυξης. Έτσι, βλέπουμε να εμφανίζονται προβλήματα κοινά σε όλες τις εξελικτικές ψυχολογικές θεωρίες που ισχυρίζονται ότι αντέχουν γενικά. Η υπόθεση μίας αρχικής θέσης και μίας τελικής θέσης περιλαμβάνει τον προσδιορισμό του τελικού σημείου, το στόχο της εξέλιξης. Μιλάμε σε σχέση με την «πρόοδο» ή τη «μετάβαση» από το ένα στάδιο στο άλλο. Αλλά οι κανόνες, βάσει των οποίων εκτιμάμε αυτήν την εξέλιξη, μπορεί να απέχουν από το να είναι παγκόσμιοι (ή να μπορούν να γενικευτούν). Ειδικότερα, όπως είδαμε, η ατομική αυτονομία της συνείδησης του έκτου σταδίου ταιριάζει πολύ με τη μοντέρνα Δυτική ιδεολογία του ατομισμού. Όμως αυτό δεν είναι το υψηλότερο σημείο ηθικής εξέλιξης για όλες τις κουλτούρες, πολλές από τις οποίες τοποθετούν την υπακοή και το σεβασμό προς τους μεγαλύτερους και την παράδοση πάνω από προσωπικές πεποιθήσεις. Ο Kagan (1984) σημειώνει ότι στην Ιαπωνία η καθοδηγητική αρχή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης είναι να αποφεύγονται οι συγκρούσεις και να διατηρούνται αρμονικές σχέσεις. Με τόσο διαφορετικό σύστημα αξιών και αντίθετες απόψεις για τις σχέσεις ανάμεσα στα άτομα, θα μπορούσαμε να περιμένουμε ότι ένα άτομο του έκτου σταδίου του Kohlberg, θα θεωρείτο αποκλίνον και ανήθικο, αν έδινε στις προσωπικές αρχές μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι στις κοινωνικές προσδοκίες.

Επιπλέον το μοντέλο του «άντρα» που προδιαγράφεται στο μοντέλο του Kohlberg και του Piaget προέρχεται από ιδιαίτερα κοινωνικά ενδιαφέροντα, βασισμένα σε ένα φιλελεύθερο μοντέλο κοινωνίας, που θεωρείται ότι λειτουργεί μέσω κοινωνικών διευθετήσεων, με συμφωνίες ανάμεσα στους ανθρώπους που συνεργάζονται μόνο όταν οι όροι της συνεργασίας είναι τέτοιοι που να προωθούν τους σκοπούς του κάθε μέλους.

Ένα άλλο βασικό ερώτημα αφορά την εκτελεστική πλευρά της ηθικότητας δηλαδή την ύπαρξη ή μη μιας γενικευμένης πραξιακής ηθικής: το παιδί δηλαδή που πράττει το ηθικό στη μία περίπτωση έχει την τάση να το κάνει και στις άλλες περιπτώσεις; Το συμπέρασμα στο οποίο συνέκλιναν οι σχετιζόμενες έρευνες με το παραπάνω ερώτημα είναι ότι η ηθική συμπεριφορά είναι πολύ εξειδικευμένη στις περιστασιακές συνθήκες. Νεώτερες αναλύσεις αυτών των δεδομένων έδειξαν ότι υπάρχει μία γενική τάση του ατόμου να

πράττει το ηθικό, αλλά αυτή η τάση δεν είναι ισχυρή και γίνεται ασθενέστερη όσο περισσότερο διαφορετικές γίνονται οι συνθήκες υπό τις οποίες ενεργεί το άτομο. Δηλαδή το άτομο μπορεί να είναι ηθικό ή ανήθικο σε μια δεδομένη περίπτωση και βαθμιαία να γίνεται λιγότερο ή περισσότερο ηθικό ή ανήθικο, καθώς οι συνθήκες γίνονται περισσότερο ανόμοιες.

Ηθικά προβλήματα και Εκπαίδευση

Υπάρχουν πλείστα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι δάσκαλοι. Θα αναφερθώ όμως σε συγκεκριμένα ηθικής υφής που τους ενοχλούν. Πρωτύν ιδιαίτερα συχνά ποιο είδος μέτρων πρέπει να ληφθεί ενάντια στα παιδιά που παραβαίνουν τους ηθικούς κώδικες, όπως συμβαίνει με την κλοπή ή την εξαπάτηση στις εξετάσεις. Η απάντηση είναι ότι, όπως σε όλες τις πτυχές της συμπεριφοράς παιδιών, πρέπει να κοιτάξουμε πρώτοι για τους ελλοχεύοντες αιτιώδεις παράγοντες. Τα παιδιά μπορούν να κλέψουν για να αντισταθμίσουν τις υλικές ανεπάρκειες στις ζωές τους. Τα παιδιά από ένα κατώτερο οικονομικό υπόβαθρο, που βρίσκονται αντιμέτωπα με τις σταθερές κολακείες της διαφήμισης του Τύπου και της Τηλεόρασης, και υπό τον πειρασμό των καταναλωτικών αγαθών κυρίως των καταστημάτων, όπως είναι αναμενόμενο, θα σκεφτούν κατά διαστήματα τη «βοήθεια». Εάν η ηθική καθοδήγηση από τους γονείς υπήρξε πλημμελής, μπορούν να θέσουν τέτοιες σκέψεις σε ενέργεια. Τέτοια παιδιά πρέπει προφανώς να αντιμετωπιστούν διαφορετικά από τα παιδιά με ένα ανώτερο οικονομικό υπόβαθρο που μπορεί απλά υπό καθεστώς ενθουσιασμού- αν και θα μπορούσαν επίσης να έχουν πραγματικά προβλήματα, όπως ανησυχία για τους γάμους των γονέων τους ή συναισθήματα παραμέλησης- να οδηγηθούν στην κλοπή προκειμένου να στραφεί η προσοχή πάνω τους.

Επομένως, οι δάσκαλοι πρέπει να καταλάβουν τα κίνητρα των παιδιών και να χρησιμοποιήσουν αυτήν την κατανόηση για να αποφασίσουν ποιες οδηγίες χρειάζονται να δοθούν. Αλλά οποιαδήποτε και αν είναι αυτά τα κίνητρα, πρέπει να αναφέρουν ότι οι ενέργειες των παιδιών ήταν λανθασμένες, και ότι προκαλούν αναπόφευκτα ορισμένες συνέπειες.

Η εξαπάτηση εκ μέρους των παιδιών προκαλεί επίσης στους δασκάλους μερικά προβλήματα. Προφανώς, είναι πιθανό να εμφανίζουν αυτό τον τρόπο συμπεριφοράς εξαιτίας του φόβου των συνεπειών εάν το αποτέλεσμα της εργασίας των δεν είναι το ζητούμενο. Αυτός ο φόβος θα μπορούσε απλά να

είναι ο θυμός του δασκάλου ή της πειθαρχικής τιμωρίας. Έχει τονισθεί όμως από ειδικούς επιστήμονες ότι η παραγωγή των λαθών αποτελεί μια ενίσχυση στην εκμάθηση, επειδή η διόρθωση τέτοιων λαθών βοηθά το παιδί άμεσα, και γιατί αυτά τα λάθη αποτελούν ενδείξεις για τους δασκάλους ότι το παιδί έχει περισσότερες ανάγκες βοήθειας .

Από όσα αναφέρθησαν γίνεται φανερό ότι η ηθική είναι ένα πολύπλοκο ψυχικό φαινόμενο που καθορίζεται από ποικίλες παραμέτρους: γνώσεις, συναισθήματα και πράξεις και είναι προϊόν όχι μόνο ψυχοδυναμικών εσωτερικών αλληλεπιδράσεων αλλά και των τοποχρονικών συναρτήσεων και των αλληλοσυγκρουόμενων ηθικών διλημμάτων.

Βιβλιογραφία

- 1.** Παρασκευόπουλου Ι., Εξελικτική ψυχολογία ,Τόμοι 1,2,3,4.
- 2.** Turner, J.,P, (1998), Βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο και ταυτότητα του Εγώ, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- 3.** Lloyd, P.,(1998), Γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- 4.** Παπαδοπούλου Μ., (1999), Εξέλιξη του παιδικού στο κοινωνικό περιβάλλον, (Μετάφραση) , Εγχειρίδιο μελέτης, Πάτρα.
- 5.** Γεώργας Δ., (1995).Κοινωνική ψυχολογία, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- 6.** Άρτζυλ, Μ., (1998), Ψυχολογία της συμπεριφοράς, εκδόσεις Θυμάρι.
- 7.** Cole M., Cole, R. S., Η ανάπτυξη των παιδιών (μετάφραση : Μαρία Σολμάν).
- 8.** Χάρρις ,Τ., Είμαι Ο'κέϋ είσαι Ο'κέϋ, εκδόσεις Καστανιώτη.
- 9.** Φραγγουδάκη Α., Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, εκδόσεις Παπαζήση.
- 10.** Χάντφελντ Τζαίημς , Παιδικότητα και εφηβεία, εκδόσεις «Θυμάρι».
- 11.** Fontana , D.,Psychology for teachers.